

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ³²

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΒΟΡΡΑΣ»³³

Θεσσαλονίκη 24/6/1960

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ο ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΣΙΤΣΑΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΪΚΟ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

ΔΥΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ κ. ΓΙΩΡΓΟΥ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ³⁴

Δεν είναι σπάνια η περίπτωση να ακούμε ανθρώπους να ξεσπαθώνουν εναντίον του λαϊκού τραγουδιού. ανάμεσα σ' αυτούς βλέπουμε πολλές φορές και «διανοούμενους», που θεωρούν το λαϊκό τραγούδι χυδαίο και ανάξιο προσοχής και μελέτης για πνευματικούς ανθρώπους. Κι όμως πόσο επιπόλαιη κι άβαθη είναι μια τέτοια αντιμετώπιση του θέματος!

Το λαϊκό τραγούδι είναι μια εκδήλωση καλλιτεχνική και λαογραφική παράλληλη με το δημοτικό τραγούδι. Εκφράζει τις λαχτάρες και τα βάσανα του λαού των πόλεων³⁵, όπως το δημοτικό τραγούδι εκφράζει τους καημούς του λαού της υπαίθρου. Έχουν και τα δυο το ίδιο επικό και λυρικό χρώμα. Αν διαφέρουν στη μορφή, έχει κι αυτό το φαινόμενο την εξήγησή του. Κι εναπόκειται στον μελετητή να την ερευνήσει.

Το θέμα έχει στην αρχή καθαρά λαογραφική μορφή. Μετά την επανάσταση του 1821 και την απελευθέρωση από την τουρκική σκλαβιά, στην Ελλάδα δεν υπήρξαν αξιόλογα αστικά κέντρα. Ο λαός ήταν αγροτικός κι υφίστατο την επίδραση της ζωής της ελληνικής υπαίθρου: η λεβεντιά, το φιλότιμο, η αγάπη για τη λευτεριά, ο ηρωισμός, ο έρωτας. Να τα κυριότερα στοιχεία, που καθρεφτίστηκαν στο τραγούδι αυτού του λαού, στο δημοτικό τραγούδι.

Μα σιγά-σιγά η εξέλιξη μεγάλωνε ολοένα τα αστικά κέντρα. Χωρίς να χαθεί το αγροτικό χρώμα της νεοελληνικής λαογραφίας, άρχισε αργά και σταθερά στην αρχή πιο γρήγορα τις τελευταίες δεκαετίες, να διαμορφώνεται πλάι στην αγροτιά μια καινούρια τάξη, η τάξη των εργατών των πόλεων, που είχε κι αυτή να αντιμετωπίσει τα δικά της προβλήματα.

³² Θεσσαλονικιός δημοσιογράφος εβραϊκής καταγωγής (Μωύς Μπουρλά). Δεν κατέστη δυνατό να συλλεγούν περισσότερα στοιχεία για τη ζωή και το έργο του.

³³ Συντηρητικών απόψεων εφημερίδα που εκδιδόταν ως καθημερινή στη Θεσσαλονίκη από το 1936 μέχρι το 1986, οπότε άρχισε να εκδίδεται μόνον ως κυριακάτικη.

³⁴ «Στη δεύτερη επιφυλλίδα δημοσιεύονται αποσπάσματα από διάφορες επαινετικές κριτικές για τον Τσιτσάνη και αναφέρεται ότι ο Μπερνστάιν είναι θαυμαστής του» (Χριστιανόπουλος 2003)

³⁵ Έχει από την αρχή θετική διάθεση, κατακρίνει τους πολέμιους του «λαϊκού» τραγουδιού, προσδιορίζει με ακρίβεια τι εννοεί, μιλά όμως γενικά για «λαϊκό» τραγούδι κι όχι για ρεμπέτικο. Στα δύο αυτά σημειώματα προβάλλονται οι απόψεις του Γιαννακόπουλου και προστίθεται στο τέλος «ολίγος» Τσιτσάνης σαν ενισχυτικό προβάλλοντας οι απόψεις του Γιαννακόπουλου και προστίθεται στο τέλος «ολίγος» Τσιτσάνης σαν ενισχυτικό.

Η φτώχεια κι η μιζέρια στάθηκαν από τα πρώτα στοιχεία, που κυρίευσαν την ψυχή του λαού αυτού των αστικών κέντρων. Και το παράπονο για την αδικία την κοινωνική ήταν πιο έντονο, πιο ζεστό, γιατί η ανέχεια στα αστικά κέντρα ζει πολύ κοντά με τον πλούτο κι οι αντιδράσεις είναι πιο άμεσες. Έτσι στις πόλεις διαμορφώθηκαν οι στρατιές των «μοιραίων» του Βάρναλη ή των «πρώην ανθρώπων» του Μάξιμ Γκόρκι.

Η εξέλιξη αυτού του στοιχείου υπήρξε από εδώ και πέρα ολότελα διαφορετική από το λαό της υπαίθρου. Στις πόλεις, μέσα στις φάμπρικες η συμβίωση ανάμεσα στους εργάτες είναι υποχρεωτική πιο στενή κι οι επιρροές των συναναστροφών πιο άμεσες και με πιο γρήγορα και χειροπιαστά αποτελέσματα. Αυτός είναι ο λόγος της αναπτύξεως του «λούμπεν», του προλεταριάτου, του υποκόσμου. Κι αυτός είναι ο λόγος που ως τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το λαϊκό, ή ρεμπέτικο³⁶ όπως είχε επικρατήσει να λέγεται, τραγούδι αντηχούσε τους καημούς των χασικλήδων και των κακοποιών της φυλακής («Τριγύρω όλοι στις φωτιές», «Κάφτονε, Σταύρο, κάφτονε» κ.λ.π.).

Στο φαινόμενο αυτό, ένα φαινόμενο καθαρά κοινωνικό³⁷ και όχι επιπόλαια μουσικό, δεν είναι αμέτοχος ευθύνης και ο κόσμος των διανοουμένων και των ευνοουμένων από τη μοίρα, που δεν θέλησε να το εξετάσει σοβαρά, να διαγνώσει τις αιτίες και να βρει τη θεραπεία.

Τέτοια χασικλίδικα τραγούδια ήταν παλιότερα τα τραγούδια του Μάρκου³⁸, που τραγουδιόνταν άλλωστε μονάχα στους τεκέδες και στα κακόφημα κέντρα.

Ο ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΣΙΤΣΑΝΗΣ

Αληθινή επανάσταση στο λαϊκό τραγούδι έγινε με την εμφάνιση του Βασίλη Τσιτσάνη, του αγνού αυτού Τρικαλινού, που στάθηκε ο γνήσιος τροβαδούρος³⁹ των λαϊκών καημών. Πρέπει να γνωρίσει κανείς από κοντά τον Βασίλη Τσιτσάνη, για να μπορέσει να νιώσει το ψυχικό του μεγαλείο.

³⁶ Φαίνεται πως δέχεται την ονομασία σαν τεχνητό όρο που επιβλήθηκε στο λαϊκό τραγούδι κι όχι σαν αυτοπροσδιοριστικό όρο.

³⁷ Με την ιστορικού και κοινωνιολογικού χαρακτήρα ανάλυση που επιχειρεί, προσπαθεί να απεμπλέξει το μουσικό από το ποιητικό μέρος του ρεμπέτικου.

³⁸ Είναι άδικο το γεγονός ότι οι περισσότεροι φορτώνουν σχεδόν αποκλειστικά τα χασικλίδικα στον Μάρκο Βαμβακάρη, τη στιγμή που παρόμοια τραγούδια έγραψαν, αρκετά νωρίτερα αλλά και μετά την εμφάνιση του Βαμβακάρη στη δισκογραφία, κι ένα σωρό άλλοι κι όχι μόνον μουζουξήδες, αλλά και εκπρόσωποι του σύγχρονου και του ελαφρού ακόμα τραγουδιού.

³⁹ Ακολουθεί σχεδόν κατά γράμμα την εικόνα που προδιέγραψε η Σπανούδη. Και στη συνέχεια άλλωστε ο Γιαννακόπουλος ακολουθεί πιστά το κείμενο της Σπανούδη ως προς τον χαρακτήρα του Τσιτσάνη και τις καταβολές της μουσικής του. «Επανάσταση» πάντως δεν έγινε αμέσως. Η μεγαλύτερη επιτυχία του Τσιτσάνη κι αυτή που εντυπωσίασε περισσότερο ήταν η «Αρχόντισσα», δυο χρόνια μετά την πρώτη του εμφάνιση στη δισκογραφία. Μένει τότε (Δεκέμβριος του 1938) είχε εκδώσει περίπου 35 τραγούδια.

Απλός κι απέρिटτος, γεμάτος αλήθεια κι αυθορμητισμό, μελαγχολικός και κλεισμένος στον εαυτό του, σεμνός και βαθιά συναισθηματικός, ο Βασίλης Τσιτσάνης, γνήσιο παιδί του λαού, δεν υποψιάζεται και ο ίδιος τους θησαυρούς που κρύβει η καλλιτεχνική του ψυχή. Τα «παιδιά» που αποτελούν το γραφικότατο, αλλά και αρμονικότατο συγκρότημά του τον λατρεύουν κυριολεκτικά. Και μια ευλάβεια κι ένας μυστικοπαθής θαυμασμός είναι ζωγραφισμένος στη μορφή τους, όταν ο «δάσκαλος» με το μπουζούκι του παίζει εκείνα τα «ωραία» του (τα περίφημα «ωραία» του Τσιτσάνη), δηλαδή τα σόλα μπουζουκιού, πολλές φορές αυτοσχέδια, μα πάντα γεμάτα από έναν ξέχειλο λυρισμό, που εισχωρεί ως τα μύχια της καρδιάς σου.

Η μουσική του Τσιτσάνη είναι ορθόδοξη, αγνή, χωρίς παρεκτροπές και κακόγουστα διαφορούμενα. Επιβάλλεται με τη δημιουργική της πνοή και τον εκπληκτικό αυθορμητικό του μουσικού ενστίκτου σ' όλο τον κόσμο των αγνών ανθρώπων, είτε ξέρουν είτε όχι την τεχνική της μουσικής. Παρουσιάζει πολυμορφία με τις πλούσιες κλίμακες και τις άπειρες υποδιαίρεσεις τους, την ποικιλία των διατονικών τρόπων και των εσωτερικών υποδιαίρεσεων της οκτάβας.

Η ιδιότυπη αυτή μουσική έχει πλούσια μέσα της την επίδραση του βυζαντινού στοιχείου. Την άποψη αυτή ενισχύει και το γεγονός, ότι μετά τον ερχομό των προσφύγων το 1923 το λαϊκό τραγούδι πήρε μια καινούρια ώθηση, γιατί το βυζαντινό στοιχείο, έστω χρωματισμένο με την ανατολίτικη νωχέλεια, είχε διατηρηθεί στη Μικρά Ασία. Ο Τσιτσάνης αυτοσχεδιάζει. Δεν έχει διπλώματα και τίτλους. Μα γι' αυτό δεν είναι μικρότερη η αξία του. Μήπως το ίδιο δεν έκανε και ο Ουγγαρέζος Γκέζα Τσάρνακ, που τόσο ανυπόκριτο θαυμασμό έδειχνε γι' αυτόν ο μεγάλος Λιστ⁴⁰;

Οχτακόσια είκοσι περίπου τραγούδια έχει γράψει μέχρι σήμερα ο Τσιτσάνης. Φυσικά όλα δεν είναι αριστουργήματα. Υπάρχουν όμως πολλά αριστουργήματα ανάμεσα σ' αυτό τον καταπληκτικό όγκο παραγωγής.

Η «Συννεφιασμένη Κυριακή» είναι ένα υποβλητικό ψυχικό τοπίο, που καθρεφτίζει ολοζώντανα το δράμα της πλήξης⁴¹. Πόσο ανυπόφορη στ' αλήθεια είναι η Κυριακή γι' αυτούς, που δεν ξέρουν τι να κάνουν!

⁴⁰ Δεν είναι ακριβής η εικόνα του αυτοσχεδιαστή, που προβάλλουν η Σπανούδη και όσοι ακολούθησαν τις απόψεις της. Εκτός από την παράδοση, που «έτρεχε στο αίμα του», πήρε μαθήματα βιολιού και κλασικής μουσικής, ίσως και κάποια μαθήματα μπαλαλάικας. Αυτά μπορεί βεβαίως να μην τα ήξερε τότε ο δημοσιογράφος, δεν τα ρώτησε, όμως, καθώς προσέγγιζε τον λαϊκό καλλιτέχνη από την στερεοτυπική οπτική γωνία του λογίου. Ο Τσιτσάνης όμως πάντα λέει πως δούλεψε σκληρά για τα τραγούδια του. Η εικόνα του αυτοσχεδιαστή, που συνοδεύεται και από το όνομα του Ούγγρου Τσάρνακ, ανήκει στη Σπανούδη, απ' όπου μάλλον δανείστηκε ο Γιαννακόπουλος και το όνομά του.

⁴¹ Η «Συννεφιασμένη Κυριακή» που αποτελεί την δημιουργία του τραγουδιού μας δίνει ο Τσιτσάνης.

Τα «Καβουράκια» είναι η αλληγορική ιστορία μιας οικογένειας ενός ναυάρχου, που τον εγκατέλειψε η γυναίκα του παρατώντας τα παιδιά της, για ν' ακολουθήσει τον φίλο της στη Ραφήνα. Και στο περίφημο αυτό τραγουδάκι πόσο απλά, αλλά και με πόση φινέτσα αποδίδεται το δράμα των παιδιών, που πληρώνουν τις αμαρτίες της άστοργης μάνας.

«Κι όλο κλαίνε τα καβουράκια
στου γιαλού τα βοτσαλάκια».

Δεν ξέρω, αν ένα τέτοιο οικογενειακό δράμα θα μπορούσε να δοθεί αλλιώς με τόση ανθρωπιά, πειστικότητα και φινέτσα.

Το «Ρημαγμένο Σπίτι» είναι ένα συγκινητικό τραγούδι⁴² πηγαίου λαϊκού λυρισμού, που θα το ζήλευαν τα ποιήματα φτασμένων ποιητών!

Ο Τσιτσάνης άγνωστος ανάμεσα σ' αγνώστους, βρέθηκε, μόλις τελείωσε το Γυμνάσιο, στην Αθήνα με μοναδικό του σύντροφο τη «μαντόλα» του. Άδικα έψαχνε για δουλειά. Αλλ' ας αφήσουμε τον ίδιο να μας διηγηθεί την ιστορία του. Τα λέει τόσο απλά, τόσο όμορφα.

«Είχα κάπου 40 τραγούδια έτοιμα. Τα 'φτιαξα, χωρίς να φαντάζομαι πως αυτά θα 'ταν η δουλειά μου, το ψωμί μου. Μου τα πήραν απ' τα χέρια κάτι φοιτηταί και τα πήγαν για φωνοληψίες⁴³. Κόντευα να κλάψω, όταν τα άκουσα σε δίσκους. Ήταν το «Να γιατί γυρίζω στην Αθήνα», «Σιγά-σιγά την άμαξα», «Θα πάω εκεί στην Αραπιά» κ. ά. Το 1937 πήρα τα πρώτα λεπτά⁴⁴. Τα 'στειλα στη μητέρα μου στα Τρίκαλα. Η τύχη δεν θέλησε να με βοηθήσει από την αρχή. Δεν είχα κανέναν προστάτη. έπρεπε να παλέψω. Τα χασικλίδικα τραγούδια του Μάρκου —τραγούδια ψυχικής διαφθοράς⁴⁵— είχαν δημιουργήσει εχθρική ατμόσφαιρα για το νεογέννητο λαϊκό τραγούδι. Έπρεπε να αντιδράσω⁴⁶. Έγραψα τότε μερικές καντάδες, που είχαν επιτυχία, «Χωρίσαμε ένα δειλινό», «Το φιλί δεν είναι κρίμα», «Ο Ζητιάνος»⁴⁷ κ.ά.

Δεν ήμουν πάλι ευχαριστημένος. Ήθελα τραγούδια με μεγαλύτερο βάθος. Σε λίγους στίχους ήθελα να δώσω δυνατές ιστορίες πόνου. Το μικρό λαϊκό τραγούδι έπρεπε να 'ναι

⁴² Δεν κάνει κανένα σχόλιο για το περιεχόμενο των στίχων, που είναι μια συγκλονιστική καταγγελία εναντίον του εμφυλίου πολέμου.

⁴³ Αυτά δεν ανταποκρίνονται απόλυτα στην αλήθεια, είναι μάλλον η προσπάθεια να προσαρμοστεί στην εικόνα του ανυποψίαστου και αυθόρμητου λαϊκού ανθρώπου, όπως την είχε προδιαγράψει η Σπανούδη. Σε μεταγενέστερες συνεντεύξεις αναφέρει ότι στην Οδεον τον σύστησε ο Περδικόπουλος και πως στη συνέχεια ο ίδιος πήγαινε και ρωτούσε στις εταιρείες αν θα ξαναηχογραφήσει.

⁴⁴ Εννοεί «λεφτά».

⁴⁵ Αυτή τη διατύπωση την αρνήθηκε αργότερα ο Τσιτσάνης. Είπε πως ήταν επέμβαση του δημοσιογράφου. Βλ. συνέντευξη σε Στάθη Γκώντλετ.

⁴⁶ Είναι μάλλον υπερβολικό το πρώτο πρόσωπο που χρησιμοποιεί, σαν να του είχε αναγνωριστεί από την αρχή της καριέρας του ο ρόλος του αναμορφωτή του ρεμπέτικου, ή σαν να είχε πραγματικά συνειδητοποιήσει από την ηλικία των είκοσι ετών πως εκείνος μόνον έπρεπε να «καθαρίσει» το ρεμπέτικο.

⁴⁷ Τα τραγούδια αυτά δεν ανήκουν στην ίδια ιστορική περίοδο. Το δεύτερο είναι το προπολεμικό (1939) τραγούδι «Να πάμε για τη Βούλα», ενώ τα άλλα δύο είναι αντίστοιχα του 1947 το πρώτο και του 1946 το δεύτερο, το οποίο μάλλον δεν ανταποκρίνεται στις προδιαγραφές της «λαϊκής καντάδας».

ένα μεγάλο δράμα. Ήρθε η κατοχή. Άλλαξαν οι όροι της ζωής. Έπρεπε ν' αλλάξει και το τραγούδι μου. Πολλά δράματα πνίγανε τον φτωχόκοσμο και μου καίγανε την ψυχή⁴⁸. Τότε έγραψα «Το ρημαγμένο σπίτι», «Πέφτουν της βροχής οι στάλες», «Συννεφιασμένη Κυριακή», «Κάνε λιγάκι υπομονή» κ. ά. Στο «Ρημαγμένο σπίτι»⁴⁹ βρήκα τη μουσική, μα κανένα από τα 30 στιχάκια που είχα ετοιμάσει, δεν πήγαιναν. Τα αρνιόταν η μουσική. Παιδεύτηκα τρεις μέρες χωρίς φαΐ, χωρίς ύπνο για να τα βρω. Έπαθα πολλές φορές σκοτοδίνη. Μα έπρεπε να τα βρω...»

Πόσο πηγαία και παραστατικά ζωγραφίζει το καλλιτεχνικό του δράμα ο γνήσιος αυτός λαϊκός τροβαδούρος!

⁴⁸ Για την κατοχή, σ' όλες τις συνεντεύξεις που αναφέρεται στην περίοδο αυτή, λέει πως ήταν η εποχή που το λαϊκό τραγούδι διαδόθηκε περισσότερο από ποτέ στον ελληνικό λαό και πως τότε εμπνεύστηκε πολλά και σημαντικά τραγούδια. Οι ισχυρισμοί του στο σημείο αυτό δεν είναι καθόλου υπερβολικοί.

⁴⁹ Ο Χατζηδουλής (Λαϊκό Τραγούδι τχ. 26/2009, σελ. 70), σημειώνει πως είναι γραμμένο το 1947. Αναφέρει μάλιστα πως στην αρχική του μορφή απορρίφθηκε από τη λογοκρισία κι έτσι ο Τσιτσάνης άλλαξε τους στίχους για να εγκριθεί. Ο ίδιος πάντως δεν αναφέρει τίποτα για τη λογοκρισία. Ο Χατζηδουλής επίσης αναφέρει πως ενώ η σύνθεση του τραγουδιού άρχισε το Πάσχα, το τραγούδι δεν ολοκληρώθηκε παρά τον Σεπτέμβριο του 1947.